

Ірина Ковальова

КОВАЛЬОВА Ірина Олександрівна — кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії і політології Полтавського університету споживчої кооперації України. Сфера наукових інтересів — філософія культури, освіти і управління персоналом.

ПРО ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ АСПЕКТИ ФЕНОМЕНУ КУЛЬТУРИ

«Культура є стиль життя і в цьому сенсі вона є творчість самого життя, але не підсвідома, а усвідомлена; культура визначається зростанням людської самосвідомості; вона є розповідь про зростання нашого «Я»; вона — індивідуальна й універсальна водночас; вона передбачає перехрестя індивіда та універсуму; перехрестя це є наше «Я», єдино надана нам інтуїція; культура завжди є культурою якогось «Я»» [2, с.91].

Актуальність обраної теми зумовлена загальними для українського суспільства пошуками дійсних принципів власного розвитку і необхідністю впровадження в соціальну практику принципів культурного розвитку людини і суспільства. Ті зміни, які переживає наше суспільство, призвели до зниження загальної культури, особливо серед молоді, до спрощення взаємостосунків, нівелювання усталених правил і норм: відчуження від тисячолітньої культури людства та національної культури зокрема, відсутності сформованого світогляду, неготовності молоді у більшості випадків до створення власної культури, яка могла б стати надбанням нації на тлі культурних досягнень інших народів.

Напруженість сьогодення міститься в тому, що світ за останні роки дуже змінився і на місце матеріальних злиднів і безпритульності прийшов устрій індустріальної бюрократії, прихованих інтересів і боротьби за владу, жахливої маніпуляції людиною. Сучасне суспільство атомізує людину і робить її самотньою. Тому й виникає новий гуманізм особистості і особистісних стосунків як реакція на цю ситуацію. Парадигмальний поворот у сучасному розумінні феномена культури представлений концепціями низки українських дослідників — Є.К.Бистрицького, Г.І.Горак, А.К.Шевченко, С.В.Пролеєва.

Культура постає як уся людська діяльність в усіх її формах (духовних і матеріальних), усе спілкування людини, усе її мислення, як феномен само-спрямованості й основа можливості долати потужні сили детермінації зовнішнього світу, самому індивіду вільно визначати своє життя. У цьому разі безумовне культуро-творче значення отримує усе те, що оточує людину в безпосередності найближчого життєвого світу, який складається з усіх відношень людей. Онтологічне формулювання поняття культури підкреслює її передзаданість кожній людині безвідносно до її соціального походження, як спосіб життя або спосіб буття суспільства, який склався історично.

В онтологічному аспекті культура розуміється як увесь масив людського буття, як спосіб буття людини. У реальному процесі життя людей відбувається розрізнення двох планів культурного життя і відповідно способів культурного само-розуміння людини. Перш за все культура виділяється з потоку життя як своєрідне узагальнення історичного досвіду у вигляді форм спілкування, норм поведінки, систем цінностей, сукупності універсально-визнаних форм діяльності. І, по-друге, як безпосереднє буття людини, пов'язане з особливими предметами й індивідуальними обставинами їх повсякденної практики і спілкування. Такий подвійний характер культурної реальності і став методологічною основою виділення її форм — повсякденності, буденності, побутовості, речовності, здорового глузду, сакральності, традиційності.

Аналізуючи особливості культури спілкування, Г.С.Батіщев підкреслював діалектику взаємодії: з одного боку — здатність людини до комунікації і до культури; з іншого: «Наша обмеженість, що межує з майже повною відсутністю глибинного спілкування, постає і виявляється через взаємну невідповідність ступенів розвитку інших сфер культури, через їх неузгодженість між собою. Надалі це знаходить своє подальше виявлення і відбиття в тому, що

в середині кожної сфери культури, яка отримала відомий розвиток, відбувається внутрішнє розшарування — за ступенем достовірності або автентичності, до того ж усе більше зростає найнижчий шар — шар мінімальної справжності, де культура перетворюється в анти-культуру, а її самозаперечення замінюється її сурогатами, легка споживча доступність яких обернено пропорційна їх смисловій змістовності (продуціювання та використання засобів задоволення). У цьому нижчому виразі виродженої культури, чи навіть анти-культури, остання прямо і різко спрямована на всебічне роз'єднування, на руйнування самих можливостей глибинної єдності між епохами, континентами, суспільством, соціальними групами, людськими типами й індивідами, між світоглядами, способами життя, а через усе це — між людством і рештою Всесвіту...» [1, с.15].

Сьогодні ми чітко спостерігаємо поворот до іншого сприйняття стосунків культури й індивіда, який ініціюється зміною смислової перспективи, виходом на перший план суспільного буття особистості й особистісної модальності у ставленні людини до дійсності. «Такий поворот виявляє себе в тому, що саме існування суспільного цілого вже за екологічними параметрами природних умов життя, необхідних для виживання людей у сучасних соціальних умовах, потрапляє в пряму залежність від людських якостей окремих осіб. Його все частіше формулюють у вигляді низки питань про значущість особистості в суспільному житті, її активності, морального вибору, вчинків, відповідальності за заподіяне, відчуття провини і покаяння, власне кажучи, як питання, важливі для нашого сучасного само-розуміння» [4, с.7]. Суспільні науки сьогодні особливо виділяють із загального масиву людської культури явища, які співвідносяться з масштабами людського індивіда — повсякденне життя, побут, предметний світ оточуючих речей, нюанси міжособистого спілкування — усе те, що можна назвати «мовчазливою культурою більшості» [3, с.7].

Наприклад, В.С.Біблер дає три визначення культури, які доповнюють одне одного. Кожне з них трансформується в інше, таке ж загальне визначення, утворюючи в цілісності певний континуум ідеї культури. По-перше, культура — це форма одночасного буття і спілкування людей різних — минулих, сучасних і майбутніх — культур, форма діалогу і взаємопородження цих культур. «...Час такого спілкування — сучасне, конкретна форма такого спілкування, співбуття минулих, сучасних і майбутніх культур — це форма (подія) витвору, в витвір — форма спілкування індивідів у горизонті спілкування особистостей як (потенційно) різних культур» [3, с.289]. У «діалозі культур», на думку Біблера, мова йде про діалоговість самої істини (...краси, добра...), про те, що розуміння іншої людини передбачає взаєморозуміння «Я — Ти» як онтологічно різних особистостей, які володіють — актуально чи потенційно — відмінними культурами, логіками мислення, різним розумінням істини, краси, добра. Різними і нагальними для буття кожного. Істина не є монологічною, не є релятивною, вона міститься в цій нагальності позазнаходжуваних свідомостей, розумів, буттів.

По-друге, культура — це форма самодетермінації індивіда в горизонті особистості, форма самодетермінації життя, свідомості, мислення, тобто — це форма вільного вирішення і перевирішення своєї долі в усвідомленні її історичної і всезагальної відповідальності.

По-третє, культура — це відкриття «світу вперше»: «Культура, у своїх витворах, дозволяє нам — автору і читачеві — начеб заново породжувати світ, буття предметів, людей, своє власне буття — із площини полотна, хаосу фарб, ритмів вірша, філософських принципів, миттєвостей морального катарсису. Разом з цим у творах культури цей, вперше створений, світ з особливою безперечністю сприймається в його споконвічній, незалежній від мене абсолютній самотетності, яка лише відчувається, важко розпізнається, зупиняється на моєму полотні, у фарбі, у ритмі, в думці» [3, с.290].

Таким чином, культура постає як уся людська діяльність в усіх її формах — духовних і матеріальних, усе спілкування людини, усе її мислення, але як феномен самоспрямованості, як основа можливості долати потужні сили детермінації зовнішнього світу, самому індивіду вільно визначати своє життя, вчинки, свідомість, долю — в усіх найвіддаленіших наслідках.

Якщо особистість визначається фактом культури не як майбутня перспектива суспільного розвитку і не в якості окремих видатних діячів, а як масове явище в її сучасній формі

організації, то і стосунки культури і людини набуває нової якості. Культура постає вже не лише у вигляді ідеалізованої перспективи індивідуального формування і розвитку людини. Її недостатньо розглядати і як необхідний «набір» загальних зразків життєдіяльності, низку основних соціальних функцій, ролей, галузь культурних «підсистем» дій і поведінки, в яких звичайно вбачають деякі базові умови для нормального функціонування індивідів у суспільному просторі. Разом із визнанням людської індивідуальності універсально значущим феноменом культури, остання постає як передумова й умова виробництва та відтворення саме особистісного ставлення до світу.

У такому разі безумовного культуротворчого значення набуває все те, що оточує нас у безпосередності найближчого життєвого простору, який створюється з усіх життєвих відносин і дій людей, не відокремлюючи особливим чином спеціалізованих «занять культурою» і, так званих, культурних професій. Культура створює поле людського існування в усій безпосередності та різноманітності його проявів. Тому людина і є завжди «людиною культури» безвідносно до її особистої вихованості, вченості, обізнаності.

Ставлення індивіда до культури виявляє світоглядну перспективу, зворотну тій, яка традиційно мається на увазі. Адже буття в культурі, як правило, не сприймається у вигляді свідомого ставлення, а сприймається людиною як природна належність до особливого культурного світу — «укорінення» в рідній культурі, буття на «цій» землі, серед «саме цих» «...людей, місцевості, будинків, рослин, звірят, всіх явищ... У цьому є корінь і основа національного чуття. Через це національна свідомість і любов до своєї нації не знає ні клас, ні партій, ні віку, ні полу» [5, с.73].

Культура перед-задається кожному безвідносно до його соціального походження, як спосіб життя або спосіб буття суспільства, що склався історично. Ставлення ж до неї виникає не як проблема теоретичного визначення, а як завдання збереження культурних традицій, мови, звичаїв, побуту, світу речей, які даються людині природно і створюються нею, зміцнення всього того, що називають культурним «ландшафтом», середовищем існування і культурним «грунтом».

«Вектор подібного розуміння культури хоча і спрямований, таким чином, в історичну перспективу збереження і, можливо, відродження і розвитку культури як особливого культурного світу, вказує проте на культуру як на саму життєву реальність, як на безпосереднє культурне життя. У такому разі культура не створює перспективу ідеального проекту майбутнього суспільства та універсально розвиненої особистості, а береться як буття у світі культури, «тут» і «тепер» наявна причетність даній культурі. Тому культура є перш за все спосіб людського буття, тобто постає як увесь масив людського буття» [4, с.9].

В онтологічному аспекті культура постає як спосіб буття людини. Разом з тим вона не усвідомлюється в якості особливого культурного існування: не створює відношення, в точному смислі цього слова, як покладання культурного буття — образу або способу життя — у вигляді особливої уваги, осмислення і пізнання. Ми — люди певної культурної епохи і повинно відбутися дещо надзвичайне, подібне до сучасних національно-культурних конфліктів, щоб цей факт став предметом особливої уваги і наукового пізнання.

Онтологічне формулювання поняття культури як способу буття людей формально підходить і до найбільш відстороненого — пізнавального ставлення до культури, яке передбачає максимальну ступінь об'єктивності та усвідомлення щодо предмета, який вивчається, а також по суті виражає факт безпосереднього буття людини в культурі, залучення її реального життя в тканину культурного світу. Характерною рисою онтологічного аспекту взаємодії людини і культури є відсутність будь-якого зовні даного критерію, зовнішнього «тесту» на «культурність». Перед пізнавальним ставлення у межах гуманітарного знання, наук про культуру і людину, таке питання не виникає особлива тема роздумів і досліджень. Культура як реальність безпосереднього життя дається тому, хто самим фактом свого існування просто належить до цього культурного світу. Тут ми натикаємося на неможливість вийти за межі більш-менш особливого світу культури так, щоб вимірювати її суттєві характеристики

масштабом, узятим ззовні — чи універсумами іншої культури, чи якимись нормами, цінностями, визнаними за «абсолютні» в певній культурі.

Культура як продукт суспільної практики здійснює активний вплив на людей, на їхню життєдіяльність. Люди не лише створюють культуру в процесі матеріальної та духовної діяльності, але й оволодівають добутими знаннями, тобто зайняті засвоєнням культури. Будь-яка діяльність — практична чи теоретична, матеріальна чи духовна — поряд з творчим аспектом включає й аспект функціонування, тобто засвоєння культури. Чим ширші масштаби створення культурних цінностей, тим більший обсяг діяльності необхідний для успадкування культури, для її передачі новим поколінням, творчого відтворення. Законом функціонування культури є її засвоєння, збереження і передача наступним поколінням. Суспільство формує різноманітні форми і способи передачі і засвоєння культурних цінностей: шляхом виховання, навчання, освіти, мови, через звичаї і традиції, шляхом наслідування і копіювання кращих зразків. Такі способи передачі дістали назву традиційних. У межах соціальної спільноти (нації, класу, соціальної групи) ці форми утворюють досить складну ієрархічну систему, яка акумулює і відтворює духовні цінності, погляди, ідеї, принципи, зразки поведінки і діяльності, мислення і почування, риси національного характеру. У ході історії відбувається не лише оволодіння набутим досвідом, але й подальший розвиток і вдосконалення культури, створюються нові культурні цінності, змінюються традиційні форми передачі і засвоєння культури.

Незважаючи на відсутність зовнішніх, об'єктивних критеріїв відмінностей, демаркація культури від того, що не є культурою, існує як факт самої культури. Проте визнання культурної цінності речі, твору, людської дії чи суспільної події здійснюється не в результаті покладання деякого заздалегідь відомого образу культурно і по-людському визнаного. Єдиним безумовним критерієм того, що треба зараховувати до людської культури і культурності, виступає історичний рух самого культурного життя.

Якщо під культурою розуміється вся дійсність світу людей, то в принципі для культури і буття людини в культурі не можна вказати на якусь певну сукупність зовнішніх причин, умов і обставин, які її породжують, а також деяких «об'єктивних» критеріїв виділення і відокремлення культурного від «поза-культурного» — культура сама виділяє і розпізнає себе. Це відбувається шляхом пізнавального акту або практично-вимірювальної оцінки, як результат прикладання якогось зовнішнього масштабу: культурність людини викриває сама себе з плином часу. Визнання фактом культури, а також зворотне заперечення культурної значущості складається лише через випробування історією.

У реальному процесі життя відбувається природно-історичне розрізнення двох планів культурного життя і відповідно способів культурного само-розуміння людей. Перш за все культура виділяється (трансцендується) із потоку життєво-практичних дій як своєрідне узагальнення історичного досвіду — у вигляді всього багатства, накопиченого людством: сукупності універсально-визнаних способів діяльності, форм спілкування, норм поведінки, системи цінностей, закріплених у значеннях і абревіатурах свідомості, категоріях мислення, розгорнутих формах духовного життя взагалі. Але культура отримує не менше визнання і в якості самого процесу безпосереднього буття людей, пов'язаного з особливими предметами й індивідуальними обставинами їх повсякденної практики і спілкування. Мова йде про подвійний характер культурної реальності — виділення у культурі суспільного зрізу людського буття або розуміння культури як загальної реальності колективного життя, з одного боку, і зрізу спільного буття людей, сполученого з індивідуальними параметрами їх життєдіяльності, з особистісними способами самовизначення в суспільному і предметному світі — з іншого.

Культура — це спосіб перебування людини, а точніше індивіда у світі. Це спосіб, що дозволяє особистості індивідуально жити й творити у цьому світі, реалізувати свободу вибору, згідно з власним виміром ставитися до над-індивідуального: природного та суспільного буття. Культура — це водночас індивідуальне творення смислів і значень навколишніх предметів, речей, подій, станів і т.п. Свідомість і духовність індивіда розгортаються й існують у полі культури, але перебування в ньому є не тільки детермінованість цим полем, а його дійсне творення.

Культурний вибір особистості не відбувається як акт свідомого порівняння наявних цінностей, правил поведінки, способів життя у цілому, що здійснюється з деякої «загальної» точки зору, яка виходить за межі культурного світу. Культура виявляє своє людське значення в межах самого персонального існування і здійснює «суд часу», не чекаючи останньої оцінки нащадків, у вигляді особистих модальностей культурного буття або екзистенцій, які емпірично дають знати про себе у відомих усім людських станах, настроях, настановах і переживаннях — відповідальності, рішучості, голосі совісті, почутті провини, сорому, любові та ненависті, надії та безнадії, взагалі у вигляді особистісного виміру людського буття.

Підкреслимо, що мова йде не про психологічні емоції, пристрасті або особисті смисли, у суб'єктивній формі яких емпіричний індивід переживає своєрідність своїх власних вражень, а про загальнонагомі для людей модальності людського існування. Вони створюють природну опору людських дій (я такий і не можу інакше!), вказуючи своєю необхідною обов'язковістю для життя на глибинну екзистенційну конституцію світу людської культури. Екзистенційна аналітика культури, яка дозволяє зрозуміти висхідну єдність суспільного, у тому числі національно-етнічного, і персонально-особистісного виміру людського буття, постає сьогодні в контексті нашої власної культури однією з основних задач філософських досліджень.

Література

1. *Батищев Г.С.* Особенности культуры глубинного общения //Диалектика общения: Гносеологические и мировоззренческие проблемы /Отв.ред. Г.С.Батищев, Б.И.Пружинин. — М., 1987.
2. *Бельй А.* Пути культуры // Вопросы философии. — 1990. — №11.
3. *Библер В.С.* От наукоучения к логике культуры. Два философских введения в двадцать первый век — М., 1991.
4. *Быстрицкий Е.К.* Культура, личность, экзистенция //Онтологічні проблеми культури: Збірник наукових праць. — Київ, 1994.
5. *Винниченко В.* Відродження нації: історія української революції. — Київ, 1990.

Надійшла до редакції 16.12.2002 р.